

A KIS HERCEG BÖLCSESSÉGE

SZABÓ FERENC

Amikor *A kis herceg* filozófiai és teológiai megközelítésére vállalkozom, természetesen számolnom kell Antoine de Saint-Exupéry (1900 – 1944) egész életművével: bizonyos életrajzi adatokkal is, de főleg más írásaival, regényeivel, a posztumusz *Citadella*-val és naplójegyzeteivel (*Carnets*). Ezenkívül felhasználom dolgozatomhoz (többek között) CHARLES MOELLER tanulmányát (*Littérature de XXe siècle et christianisme* V. 103–130), valamint az író egyik legjobb ismerője, ANDRÉ-A. DEVAUX *Saint-Exupéry et Dieu* című könyvének újabb, 1994-es kiadását.

A pilóta-próféta olyan életbölcseiséget dolgozott ki, amely – jóllehet fiatalkori vallásosságát megtagadta – egyes pontjain Krisztus evangéliumi üzenetére emlékeztet. (A háború után, sőt később is; egyes katolikus prédikátorok szinte szentté avatták *Saint-Ex-et*.) Ha el is fordult a kereszténységtől, sőt egy bizonyos istenképet is megtagadott, e rokonszenves humanista egész életén át *kereste Istent, mert kereste az élet értelmét*. Az értelemkeresés nála is Isten-keresés volt. És jóllehet racionalista volt értelme, amely a „gyanú mestereit” követte (Marx, Nietzsche és Freud valláskritikái erősen befolyásolták), a szíve időnként érzékeny maradt a „rejtett Isten” érintéseire. Hatott rá a történeti-kritikai módszer is, amikor a Bibliát tanulmányozta; továbbá tudományos érdeklődése egy bizonyos szcientizmushoz közelítette. Bergson és Einstein művei nyomán a fejlődést tanulmányozva (a kezdetben bergsonista) Teilhard de Chardin meglátásaihoz hasonlóan egy bizonyos konvergenciáról és finalizmusról beszélt. (Vö. DEVAUX: 1994. 95.)

Saint-Exupéry művének ismerői mind hangsúlyozzák, hogy az *Éjszakai repülés*, a *Citadella* és *A kis herceg* lapjait valami végtelen *nostalgia* hatja át. „Nomád misztikus”, a sivatag magányos prófétája szomjazik valami isteni, igazában az Isten után. A sivatagi ember tudja, mit jelent az élő vízforrás. A hegyről és a forrásról szólva Isten ismeretére tér át a *Citadella*-ban (218).

*„Tudom persze, hogy nem forrásokról kellett volna neked beszélnem. Hanem Istenről. De ahhoz, hogy szavaimnak fogantjuk legyen nálad, és műveletté váljanak számodra is, számomra is, az szükséges, hogy horgukkal megtudjanak benned akasztani valamit. Ezért, ha Istenre akarlak megtanítani, akkor először is arra biztatlak, másszál hegyeket, hogy a csillagos csúcsok ellenállhatatlanul vonzzanak magukhoz. Hogy a források el tudjanak búvólni, pusztákba küldelek szomjúságot szenvedni. Aztán hat hónapra követ törni küldelek, hogy tűző déli nap eposszen. És utána majd így szólok hozzád: »Akit elcsigázott a déli nap, a csillagok megülte hegygerincre felhágva, a titokzatos éjszaka leszálltakor az isteni források csendjében oltja majd szomját.«
És hinni fogsz Istenben.”*

A kis herceg és az evangéliumi gyermekség

Antoine „angyali kisfiú” volt, ahogy nővére megjegyezte. Apját négyéves korában elveszítette, édesanyja babusgatta a csodálkozó, boldog kisfiút. Szerzetesi iskolákba járt, gyakorló katolikus diák volt, bár – úgy tűnik – a szigorú katolikus szexuális erkölcs problémákat okozott a kamasz fiúnak (vö. DEVAUX: 1994. 31). Pontosán nem tudjuk, miért is távolodott el Istentől. Naplójában olvassuk: „Túl korán elválasztottak Istentől, abban a korban, amikor még hozzá menekülünk, és most kis magányos emberként kell küzdenünk az életért.” Mindjárt látjuk, hogy *A kis herceg* az áldott gyermekkort álmodja vissza.

Saint-Exupéry gyermekkora kétértelmű: zöld édenkert, amelynek emléke mindig kísérti, és a hova visszavágyik; ugyanakkor szomorú tavasz, apja korai elvesztése miatt. Főleg anyja képe/alakja ambivalens: mindenható anya, aki babusgatja és elárasztja szeretetével annyira, hogy ez a „gondoskodás” már fullasztó lesz; ugyanakkor ez az anya szenved, magányos; miközben kisfiára pazarolja mérhetetlen gyengédségét, felelősnek érzi magát gyermekéért, és büntudatot érez. A német paptolóógus és pszichiáter, EUGEN DREWERMANN egy kis könyvet szentelt *A kis herceg* pszichoanalitikus olvasásának (*A lényeges a láthatatlan*). DREWERMANN a rá jellemző éleslátással és egyoldalúsággal megmutatja, mennyire alapvető Antoine anyjához való ragaszkodásának ambivalenciája, amelyet a kis herceg meséjében a rózsza szimbolizál.

14–16 éves volt, s amikor a fribourg-i maristák kollégiumában Isten és a vallás problémáival vívódott, átélte a metafizikai szorongást, a semmi kísértését. Világnézete átalakulásáról tanúskodnak 1953-ban megjelent naplójegyzetei (*Carnets*). A természettudományos gondolkodás folytán értelmetlennek tartotta az okságot és a célszerűséget, végül nem látta az igazság és a tévedés közti különbséget. (Ez a probléma gyakran visszatér a *Citadellában*, amikor gúnyolódva beszél a logikusokról, a történészekről és a profétákról.) Fontosnak tartotta, hogy a relativizmust kiterjessze a természettudományok területéről a szellemiekre. Nietzsche (és Gide) nyomán nemzedéke nyugtalanságát úgy tekinti, mint az emberméltóság, a lelki nemesség gyümölcset. A legfontosabb számára az értéket teremtő szabadság. A belső igazság. Talán Istent is mi teremtjük. (Hasonló gondolatokat találunk Unamunónál.)

„Mi örök nomádok, akik Isten felé megyünk ...” (*Citadella*, CLXX). Saint-Exupéry lelki útját – belső kalandját – szinte meghatározta a sivatag (a Cap Jubby-ben töltött idő), a Líbiai-sivatagban történt kényszerleszállás. *A kis herceg* is, amelyet 1941-ben kezdett el írni, sivatagi élményből fogant.

ANDRÉ DEVAUX megmutatja, hogy Saint-Exupéry már regényeiben (*Terre des hommes, Pilote de guerre*) az *Ember vallását/kultuszát* hirdeti, mint megannyi mai ateista humanista. (Jean-Paul Sartre is rokonszenvezett vele.) Az ember – az egyén, a személy – az a lényeg, az az alap, amelyre a háború által elpusztított civilizációt építeni kell. 1935-ben utazást tett a Szovjetunióban, és vegyes érzelmekkel tért haza. Csodálta az ember alkotásait, de megérezte a kollektívizmus és a totalitarizmus veszélyét: a személyiség eltűnik a tömegben. A bal- és jobboldali totalitarizmusokat egyaránt elvetette. A férfi nem hitt már gyermekora keresztény Istenében, nem hitt Jézus Krisztusban, mégis meg akart őrizni bizonyos keresztény értékeket: szabadság, barátság, szeretet, áldozatkészség, *gyermeki lelkület*.

A kis herceget olvasva, lehetetlen fel nem ismernünk a bibliai képeket, jelképeket: éjszaka, sivatag, szomjúság, csend ... Éppen a mese gazdag szimbolizmusa tette lehetővé a sokfajta értelmezést, kommentárt. RENÉE ZELLER például a kialudt vulkánban a vallásos hit jelképét látja, Saint-Exupéry kihunytt gyermekkori hitét, amely esetleg újjáéledhet. (Kipucoolta a kialudt vulkánt is: „Sohasem lehet tudni!”, hátha újjáéled.) A két működő vulkán pedig – ZELLER szerint – a szeretetet és a reményt jelképezi. – Egy másik értelmező, YVES LE HIR szerint a repülőgép motorja, amelyet az író éppen javít, amikor a kis herceg odaszáll, az írónak a lelkét szimbolizálja. És így tovább.

Mi nem követjük ezeket a gyakran fantázia szülte értelmezéseket. Azt mindenképpen elmondhatjuk, hogy *A kis herceg*ben képszerűen, szimbólumokban megjelenik Saint-Exupéry bölcsessége, világszemlélete, mindaz, amit már regényeiben is hangoztatott, és amit a *Citadellában* még bővebben kifejt. *A kis herceg* megtanít bennünket arra, hogy „jól csak a szívvel lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.” (A róka titka, 83.) Felelősek vagyunk azért, amit megszelídítettünk, tehát a barátság kötelez. („Felelős vagy a rózsáért.”) Aztán azt is megtudjuk a kis hercegtől, hogy „az teszi széppé a sivatagot, hogy valahol egy kutat rejt.” (88.) Az író megérti, hogy „akár házról van szó, akár a csillagokról, akár a sivatagról: ami széppé teszi őket, az láthatatlan.” Majd ismét a megvilágosodás: „Amit látok, az csak a kéreg. Ami a legfontosabb, az a láthatatlan.” (88.) És micsoda ünnep, amikor a kútödörből iszik a kis herceg. „Olyan jól esett a szívnek, mint egy ajándék. Mikor gyermek voltam, így aranyozta be a karácsonyi ajándékot a karácsonyfa fénye, az éjféle misé zenéje meg a mosolyok varázsa.” (91.) A gyermekkori szépsége, nosztalgiája. A gyermekek értenek, megértik azt, amit a felnőttek képtelenek felfogni. A Földön az emberek egyetlen kertben ötezer rózsát nevelnek. Mégse találják meg, amit keresnek.

- „Pedig egyetlen rózsában vagy egyetlen korty vízben megtalálhatnák ...
- Minden bizonnyal, feleltem.
- Csakhogy a szem vak – tette hozzá a kis herceg.
- A szívünkkel kell keresni.” (91–92.)

Itt a *raison* (ész) és a *coeur* (szív) pascali megkülönböztetésére gondolok. A szív keres és talál; megtalálhatja az Istent is. Mert *Dieu sensible au coeur*. Istent a szív érzi meg. És a szívnek megvannak az érvei, amelyeket az ész nem ismer. *Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas*, tanítja Pascal, Saint-Ex. egyik mestere. A gögös ész képtelen megsejteni a titkot, mert eltelt önmagával. *Alázat* kell ahhoz, hogy az ajándékot – így a kegyelmet is – befogadjuk. „*Ha nem leszek olyanok, mint a kisdedek, nem mentek be a mennyek országába*” – figyelmeztetett Jézus. Erre a gyermeki lelkületre adott példát korunkban Saint-Exupéry két honfitársa: Lisieux-i Szent Teréz és Charles de Foucauld, a „Szahara szíve.”

Azt biztosan állíthatjuk, hogy *A kis herceg* meséje – felnőtteknek – néhány lényeges értékre irányítja figyelmünket: az igazán „hasznos” a Szép; a valóban „termékeny” a hűség barátságban és a szerelemben. A bölcsességet ez az átlátszó allegória jelzi: *menni egészen lassan a forrás felé*”. Akkor is – tenném hozzá Keresztes Szent Jánossal –, ha

tart az éjszaka. Mert akkor is, ha nem láthatunk, még mindig szerethetünk, követhetjük a szív jelzéseit. „Nem keresnél, ha már meg nem találtál volna” (Pascal).

Saint-Exupéry és Nietzsche

Érdekes, hogy Nietzsche, Saint-Exupéry egyik mestere, a Zarathustrában a három átváltozásról szólva, szintén azt hangoztatja, hogy a szellemnek előbb tevéné, ebből oroszlánná, és végül *gyermekké kell átváltoznia*. A teherbíró szellem előbb magára veszi a világ terheit, aztán a sivatag magányában a lemondó, meghódoló szellemből oroszlán lesz, amely szabadságot teremt magának az új teremtéshez. „De mondjátok, testvéreim, mire képes még a gyermek, amire az oroszlán sem volt képes? Miért kell a ragadozó oroszlánnak még gyermekké is válnia? *Ártatlanság a gyermek és feledés, újrakezdés ő és játék, magától gördülő kerék, első mozdulat, szent igenlés*”. Így Nietzsche.

Tudjuk, hogy Sartre gyűlölte gyermekkorát; Malraux gyermekkorából sem maradt meg semmi férfikorában. Malraux-t azért említem, mert sok hasonlóság van a *Hódítók* és *Az emberi állapot szerzője*, illetve a *Déli futárgép* és az *Éjszakai repülés* szerzője között. Mindkettő szerette a kalandot, a hősi tetteket. De Malraux-val ellentétben Saint-Exupéry összekapcsolja a heroikus tett humanizmusát a gyermek „gyengességével”, aki lerombolja a szörnyeket. A *Citadella* szerzője egyesíti az erőt és a gyengédséget, az energiát és a „buzgóságot” (ez a *gide-i ferveur*), a bátorságot és a csodálkozást, önmaga felülmúlásának akarását (ez Nietzsche befolyása) és a „cserének” való megnyílást. Ha lényeges befolyásokról kell beszélnünk, akkor Nietzsche mellett éppen a csodált Gide-et kell említenünk. (Egyébként Gide egyik mestere szintén Nietzsche volt.) Lehetetlen észre nem vennünk a *Citadella* prófétafejedelme és a Zarathustra prófétája stílusa, hanghordozása közötti hasonlóságot, sőt bizonyos tematikai érintkezéseket is. A *Citadellában* a gyermek-ség lelke, a mások felé való megnyílás, alázat hangja váltakozik Nietzsche keménységével, gögjével, öntetszelgésével. És ez jellemzi Saint-Exupéry hitét, Isten-keresését is.

A *Citadella* kulcsfejezetében (LXXIII) Saint-Exupéry leírja a berber fejedelem álmát. Az új Mózes álmában felmegy egy magas hegyre.

„Konokul hágtam feljebb, egyre feljebb, Isten felé, hogy megtudakoljam tőle a dolgok értelmét, és megmagyaráztassam magamnak, hová vezet az a csere, amelyet állítólag előírtak nekem. De a hegy tetejére felérve mindössze egy súlyos, fekete gránittömböt fedeztem fel – az Isten volt. »Bizony Ő az – gondoltam magamban –, a változhatatlan és elronthatatlan«, mert még mindig reménykedtem, hogy nem merülök vissza magányomba ...» „De a patakozó esőtől fényes gránittömb kifürkészhetetlen maradt számomra”. Nincs jel; és ekkor megérti, hogy jobb így: „Uram, mondtam neki, Neked bizonyosan igazad van. Nem a Te fenséged dolga, hogy aláveds magadat az én utasításaimnak ...” A hegyről visszatérve így gondolkodik: „(...) az olyan isten, amelyik megengedi, hogy elérjük, már nem Isten. És akkor sem az, ha engedelmeskedik az imádságnak. És első ízben sejtettem meg, hogy az imádság nagysága mindenek felett abban rejlik, hogy nincsen rá felelet, hogy ebbe a cserébe nem hatol be az üzletszerűség rútsága. És hogy az imádság gyakorlása a hallgatás gyakorlása. És hogy csupán ott kezdődik a szeretet, ahol már nincs ajándék, amelyre számíthatunk. A szeretet mindenek felett az imádság gyakorlása, az imádság pedig a csend, a hallgatás gyakorlása”. (C 200–202.)

Mindez Kierkegaard-ra emlékeztet. De a *jelenet előtti és utáni szakaszból* kivehetők Gide (és Valéry) nárcizmusának és *Nietzsche emberfeletti emberének* vonásai is. A fejedelem-próféta visszatér népe gyermeke közé: „Megrészegültek hallgató ajkaimtól. Pásztor voltam, Istent dicsőítő énekük tabernákulum, sorsuk letéteményese, javaik és életük ura, de mégis szegényebb, mint ők, és alázatosabb gögömben, amely semmitől sem hagyta magát meghajlítani. Jól tudván, hogy nincs immár semmi kapnivalóm” (C 203). Itt elárulja magát Saint-Exupéry. Végül hiányzik belőle az alázat, a gyermeki lelkiület, az a szegénység – nyitottság a cserére, a befogadásra –, amelyet sokszor megsejtett és ki is fejezett műveiben, így *A kis hercegben*.

De ha Saint-Exupéry esze agnosztikus, szíve sokszor keresztény. A költő belső élete sokkal mélyebb, „szent” költészete misztikusabb, semhogy minden további nélkül ateistának nevezhetnénk. Mint Bernanos vagy Simone Weil vagy mint Gabriel Marcel, elveti a két háború közötti hamis civilizációt. Érti, hogy a lélek (vagy a pascali „szív”) többet tud az életről, az emberről és Istenről, mint a „more geometrico” gondolkodó ész. Mégis *Citadellát*, nem Katedrális épít az emberi szívben.

Saint-Exupéry deizmusa

DEVAUX találóan jegyzi meg, hogy Saint-Exupéry *deizmusa* Victor Hugoéhoz áll közel, aki e kifejező hasonlattal él: „Állítsatok egy vakot a napra: nem látja, de érzi a napsugarat. Ezt mondja: Melegem van. Így érezzük mi is, anélkül, hogy látnánk, az abszolút lényt. Mert Isten meleget áraszt.” (DEVAUX: 1994. 15.)

A *Citadellának* csaknem minden lapján találkozunk Isten nevével. Viszont az 1936–1944 között írt *Carnets* (amely tehát egyidős a *Citadella* kidolgozásával), Saint-Exupéry agnoszticizmusát tanúsítja. Előbukkan az a *nietzschei* felfogás, amely bizonyos „totalitarista” koncepcióra is emlékeztet, ahogy Roger Pons kifejtette.

„Abszolút cél híján miért ne elégedjünk meg mesterként, önkényes célokkal?” A lényeges az, hogy az emberek ne sejtsemek meg semmit, ne gyanítsák a csalást. A *Citadella* fejedelem-messiása szinte Dosztojevszkij Nagy Inkvizitorához csatlakozik. Lemondott a katedrális képéről, amely túlságosan követeli az isteni jelenlétet. (*A Pilote de guerre* végén még »katedrálisról« beszél: ott teljesen humanista misztika, tehát az Isten nélküli civilizáció templomáról volt szó.) Most citadellát emel a nem létező ellenségek ellen, vagy távoli, békés népek ellen, akiktől semmi sértést nem kapott: mert az ellenségtől való félelem szükséges a társadalom összetartásához, kohéziójához. Harcosait magával ragadja távoli hercegek meghódítására, akiket ő maga teremtett a kollektív lelkesedés felszítására; tengerészeit pedig mesés vagy lázalmokban látott szigetek felkutatására veti be. De ő maga, egyedül, tudja, hogy ezek az emberi szíveket egy ritmusra dobbantó célok hiábavalók. Energia, buzgóság (*ferveur*): vajon ezek egy sor politikai vagy költői hazugság mérgezett gyümölcsei lennének? És ha az ember elhagyja a jelképes nomádok és sivatagok meglehetősen irreális világát, ha átlépünk – mert ez szükséges – az egész emberiség síkjára, ahol megjelenik ez az erős és emberfeletti ember, az emberek

uralkodója, aki képes valamennyit becsapni, mintha boldogságukat akarná biztosítani? Sajnos, itt már a zsarnokok költészet nélküli machiavellizmusának birodalmában mozgunk”. (*Vie intellectuelle*, mars 1954. 63–64.)

Saint-Exupéry morális szinten keresi az élet végső értelmét; kidolgoz egy bizonyos „horizontális” misztikát: „csere”, emberbarátság, bizalom, türelem, alázat, önmagunk átadása, szolgálat. Mindezek igazi értékek. Amikor a *Citadellát* olvassuk, néha az Evangélium, a Hegyi Beszéd levegője csap meg bennünket. Ha a *Citadella* istene nem is keresztény Isten, ez a kicsit pragmatista (vagy talán panteista?) misztika annak a morális magatartásnak útját egyengeti, amely szükséges a hithez. A magány, a sivatag csendje, a szemlélődés, a halálról való elmélkedés és az imádság, főleg a türelmes és reménykedő várakozás, az emberszeretettel egybekapcsolva, az Isten felé vezető utat egyengeti. Pontosabban: előkészíti a lelket, hogy esetleg meghallja Isten szavát.

WISDOM OF SAINT-EXUPÉRY

FERENC SZABÓ

The author presents the wisdom of Saint-Exupéry by analyzing his masterpiece, „The Little Prince”, and by using also his „Citadel” and his personal diary („Carnets”). Saint-Exupéry's biography has to be taken also into account. He lost the faith of his childhood, and the relation with his mother was ambivalent. But he was always searching the meaning of human existence and looking for God, whose false image he had lost by the influence of the „masters of doubt”: Marx, Freud and Nietzsche. We can easily discover important evangelical values in „The Little Prince”: humility, trust, patience, „exchange”, service. These values remember the evangelical teaching about spiritual childhood. This humanistic view and this „secular” mysticism prepare the way for a faith in God: they prepare human beings to be able to hear the voice of God. The desert, silence, contemplation and hopeful expectation make human hearts sensitive to God's presence, while proud speculative reason may close our way leading to God. On this point, Saint-Exupéry is a disciple of Pascal.